

## پارادایم سفرنامه، رحله حج مغربی، مقابله صلیبی با کارکرد طبیعی آن ها

دکتر محمد رضا شهیدی پاک<sup>۱</sup>

<sup>۱</sup> استادیار دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

### چکیده

هر سفر یکی از پدیده های اجتماعی با کارکرد ذهنی است و سفر با ذهنیت و ساختاری به ذهن نسبت مستقیم دارد. یکی از اسفار مذهبی و اجتماعی که هویت تاریخی آن به صورت پارادایمی در تاریخ ملل اسلامی و مسیحی ثبت شده است، پارادایم سفر حج با انبوه مهاجران است. تاریخنگاری این پدیده قرون وسطی منجر به پیدایش سبک رحله نگاری بوسیله دانشمندان و علمای غرب اسلامی شد. ساختارهای ذهنی سفرنامه و رحله حج علمی، آموزشی، اخلاقی، رفتارشناسی انسان حرم، شد رحال، حج، زیارت، درک مکان مقدس است و از منابع شناخت و عرفان موثر در دفع انحرافات فرقه ای ساختار شکن در جهان معاصر است. کارکرد طبیعی آن ها درک مکان مقدس بوسیله توسل و ندبه و نمادهای مذهبی و شعایر و ذکر و مناسک است که فرهنگ مغرب در ابتدای رحلات حجازیه است. زیارتگاه ادریس در شمال و مقبره صحابی پیامبر ابو زمره بلوی در جنوب مغرب بزرگ نماد الگوهای ذهنی سفرنامه های مغربی است اما این ساختارها در شهرهای هدف مکه و مدینه و در میانه مسیر در مصر و شامات بوسیله آثارش فرق ساختار شکن محجور و هم سو با اقدامات صلیبی برای از بین بردن کارکرد طبیعی حج است. این سفرنامه ها اسناد فرهنگ زیارت با ساختارهای ذهنی یاد شده است. در حالی که فرهنگ زیارت موجب هم گرایی بیشتر ملل اسلامی است تضعیف آن هم سو با اهداف بلند مدت صلیبی برای مکان مقدس و خدشه در میانی نظری حج اسلامی بوسیله فرقه حاکم در حرمین است. مسئله تاریخی قطع حج از بیت المقدس چندین قرن است که با جریانی از اقدامات نظامی و فرهنگی دولت های صلیبی برای باز کردن آن و تضعیف ساختارهای ذهنی حج و زیارت در رحلات حجازی از مغرب و اندلس همراه شده است. فرضیه ضرورت تحقیق به روش میان رشته ای سفرنامه های حج مغربی در علوم انسانی برای استحکام و باز یافت حافظه ملل اسلامی در مورد درک حقیقت سیاسی اجماعی حج و زیارت است. انگیزه دینی جنگ های صلیبی که مانند جهاد اسلامی از متافیزیک یکسانی برخوردار بود، در جنگ اول صلیبی (۱۰۹۵-۱۰۹۹) با تصرف اورشلیم محقق شد و تا حدودی مهاجرت دینی به قصد درک مکان مقدس از اروپا به سوی اورشلیم آغاز شد اما این سفرهای زائران مسیحی منجر به برقراری حج مسیحی نشد و در مقابل شد رحال علمای غرب اسلامی در کنار جهاد شدت گرفت و رحله و ركب حج مغربی عامل پیوند معنوی شرق و غرب جهان اسلام شد و تهاجم صلیبی را که در اندلس در حال پیشروی بود در مغرب بزرگ عربی متوقف ساخت. هم سویی حج و جهاد در سواحل مدیترانه غربی نقش استراتژی در استقرار و بقای فرهنگ اسلامی داشته است، شکست نهایی جنگ های صلیبی در سرزمین های مقدس مسیر حج مغرب را برای عبور از شامات هموار شد و سراسر مدیترانه شرقی و غربی در حوزه قدرت راه دریایی حج قرار گرفت. پژوهش بخشی از تحقیقات مولف در غرب اسلامی در مورد شیوه ای از تاریخنگاری مغربی به صورت رحله نویسی از سال ۱۳۷۸ است که در کتاب تاریخ تشیع در اسپانیا و مقاله پیدایش تاریخنگاری در غرب اسلامی و در کتاب مدخل تاریخ غرب اسلامی و در کتاب پارادایم رحله غرب اسلامی منتشر شده است. گزاره های تاریخی رحله در این پژوهش با تحلیل تاریخی و انتقادی بررسی و براساس الگوی ذهنی که سفرنامه در فرهنگ مردم ایجاد می کند، دسته بندی و معرفی شده است. در واقع سفرنامه ها ی مغربی گزارشی از کارکرد ذهنی اجتماعی پدیده ای سیاسی-اجتماعی در رفتار مردم غرب اسلامی است که هم زمان با جهاد در این منطقه در تعیین سرنوشت ژئوپلیتیکی منطقه نقش اساسی داشته است و در جریان بوده است. و این که قطع حج مسیحی از اورشلیم زمینه استفاده از این پارادایم ژئوپلیتیکی حج را از دنیای مسیحیت در قلب سرزمین های شرقی سلب کرد و حتی جنگ های دویست ساله صلیبی (۱۲۹۱-۱۰۹۵) هم نتوانست این وضعیت پایدار کارکرد طبیعی سفرهای فصلی حج را برای جوامع غرب مسیحی بازسازی کند و مقابله با تضعیف کارکرد طبیعی پارادایم رحله حج اسلامی پس از نبرد های صلیبی همچنان ادامه پیدا کرده است.

**واژه های کلیدی:** الگوی ذهنی، حج، زیارت، رحلات حجازی، شد رحال، جنگ صلیبی، اورشلیم، بیت المقدس

۱- مقدمه: پیدایش تاریخی انگیزه و الگوی ذهنی و پارادایم در رحله و سفرنامه های غرب اسلامی:

#### ۱- سبک تاریخنگاری رحله در غرب اسلامی:

فعالیت مذهبی - اجتماعی حج وجه غالب فرهنگ حاکم در مغرب بزرگ است و سلسله ای قدیمی از تشکیلات برای تنظیم آن وجود دارد. عظمت پدیده حج که در مغرب به ركب حج معروف است و هریک از دول مغرب اسلامی در قرون وسطی با تشکیلات و تشریفات خاص آن را اجرا می کرده اند. حجم انبوه این فعالیت ها در اطراف حج در سبک خاصی از تاریخنگاری واقعه حج در مغرب منعکس شده است. حج مغربی را سبکی از تاریخنگاری در غرب اسلامی در قرن هفتم هجری شکل گرفت که در ادبیات عرب معاصر از آن با عنوان الرحلات الحجازیه یاد شده است. سفر حج در کنار جهاد دو مسئله اساسی جامعه اندلسی و مغربی است که هر دو دارای کارکرد سیاسی اجتماعی و نظامی بوده است. انبوهی از نوازل و فتاوی فقہی در مورد تقدم و اهمیت حج و جهاد در آثار فقہی قرن ششم تا نهم هجری مغرب به جامانده است. سفرنامه های مغربی به حجاز به اندازه جهاد نظامی ارزشمند است و موجب حفظ مرز های فرهنگی مغرب در نزدیکی با اروپا شده است. این پدیده تاریخی به شکل چندین متن سفرنامه با سبک تاریخنگاری رحله میراث مکتوب جوامع اسلامی برای مطالعه تاریخ فرهنگ مغرب است و ماده اصلی پژوهش حاضر برای استخراج و دسته بندی الگوها و ساختارهای ذهنی سفر حج و زیارت علمای مغرب در قرون وسطی است و به نوعی بازگشت به قرون وسطی برای بازیافت رهنمود های تاریخی مفید از این میراث ارزشمند است. مسئله پژوهش این است که همواره تعابیر و تاویلات انارشیمیستی از مناسک و ساختار شکنی فرهنگ زیارت موجب اضطراب و فروپاشی درد نیای اسلام بوده است در دوره معاصر توسعه این رویکرد در نقطه مقابل ساختارهای ذهنی سفر نامه های حجازی مغربی است. این الگوها همچنان می تواند زایا و مفید باشد { کراتشکوفسکی، ۱۹۸۷، ۴۵۶ }.

#### ۲- الگوی ذهنی و پارادایم سفرنامه در غرب اسلامی، سفر و زایش هویت انسان در غرب اسلامی:

انگیزه واقعی عبدری، ابن جبیر و ابن بطوطه و ابن سعید و ابن رشید سبتی از سفر چه بوده است آیا صرف انگیزه عرفانی و صوفیانه انجام مناسک حج بوده است، یا انگیزه های سیاسی در این رحله ها نهفته است، پارادایمی که به وجود آورده اند چیست؟ مطالب متنوعی که در رحله آمده مستلزم تحقیقی تاریخی - اجتماعی است که چارچوب ذهنی موجود در رحله ها را نشان دهد، این ساختار های ذهنی که از سفرنامه های مغربی بدست آمده است اعتباری به مثابه نمونه و سرمشق در مجموعه معارف بشری دارند، تاکنون رحله ها به مثابه واقعیت واحد نگریسته نشده است در نوشته حاضر به عنوان یک پارادایم یا مجموعه ای از چند پارادایم مورد بررسی قرار گرفته است. که نمونه جامعی از آن ها در رحلات مزبور بویژه در سفرنامه ابن جبیر و ابن بطوطه وجود دارد. نگاه این پژوهش به سفرنامه های مغربی دیدگاهی میان رشته ای است. دست آوردها و تحلیل و تبیین های انسان شناسی، آموزشی، علمی، زیارتی و سیاحتی و اکتشافی و مناسکی سفرنامه های مغربی را هم زمان مورد بررسی دقیق و در ارتباط منطقی با هم قرار داده است ساختار ذهنی سفرنامه های

۱. Paradigm

۲. disciplinary matrix

مغربی مجموعه ای پچیده و منسجم از معارف انسانی برای شناخت و درک درست موقعیت مکانی و زمانی و ماهیت انسان زائر در عصر سفرنامه های مغربی است که در پیچه هایی برای رویت زمان و مکان عصر خود برای آیندگان گشوده اند

### ۳- جنگ های صلیبی و استفاده از مکان و زمان مقدس : پیدایش فرق و فروپاشی و تضعیف حج:

یکی از عوامل توسعه طبیعی دین و مذهب استفاده هم زمان مومنین از زمان و مکان مقدس است. از تحرکات پیامبر در مرز های شمال جزیره العرب تا فتح شامات در عصر راشدین و تا استقرار موثر شاخه شامی سلاجقه ایران در بیت المقدس تیر خلاص برهویت قدرت مذهبی - سیاسی جهان مسیحیت در قرون وسطی در نزدیک مرزهای اسلامی در قرون وسطی بود. با جنگ اول بیت المقدس مرکز حج مسیحی تصرف شد و چند دولت سیاسی برای حراست از آن در انطاکیه و رها تاسیس شد اما هیچ اقدامی تا کنون نتوانسته است حج سنتی مسیحی در بیت المقدس را برقرار سازد. پاپ برای رفع این خسارت جنگ های صلیبی را به راه انداخت و ثمره کوتاه مدت آن تصرف بیت المقدس و اثار بلند مدت آن سقوط نهایی اندلس و نزدیک شدن اروپا به پشت دیوار مرزهای اسلامی بود اما حج که هدف اصلی جنگ های صلیبی بود برقرار نشد و راه حج برای زائران مسیحی گشوده نشد این مسیر نیروی تداوم دولت در قرون وسطی و حفظ جامعه دینی بوده است. عقاید و متافیزیک مشترکی در دو طرف جنگ های صلیبی حاکم است و در جنگ های صلیبی در دو سوی اسلامی و مسیحی از همین ها نیرو می گرفتند. توسل نذر ندبه تبرک شد رحال و سفر معنوی و شهادت و رویت مریم و مسیح و بوسه بر صلیب و ضریح و تسبیح و ذکر و مناجات و رهبانیت و عزلت و عرفان و تصوف اسلامی و مسیحی مهمترین موارد هم سویی مقدس طرفین است. نکته حایز اهمیت برای تامین مواد فرضیه این پژوهش پیدایش فرق غالی و قالی در این وضعیت صلیبی است. تاریخ شامات با این فرق آشنا است برخی فرقه ها در جناح اسلامی مبانی نظری و تفکر شیعه که موارد یاد شده بخشی از سیستم الهیات آن است را چنان تضعیف نمودند که فاطمیان یکی از جناح های اسلامی در گیر در نبرد صلیبی که در خط مقدم مبارزه بود و قدس را در اختیار داشت از دور قدرت خارج شد و زخم ناسوری در بیت المقدس ایجاد شد که هیچ راه علاجی برای آن پیدا نشد و شعاع زمانی تاثیرات مثبت و زود صلاح الدین ایوبی که کار عظیمی در توقف هجوم صلیبی با بازپس گیری قدس و کنترل نیروها و تحرکات در شامات انجام داد به کمتر از یک قرن محدود شد اما در مصر حرکت ایده نولوژیک فرقه ای انجام داد و مصر را که پشتیبان شامات در دفع حملات صلیبی بود را تضعیف نمود و تفرقه در شامات نهادینه شد و زمینه بازگشت صلیبی را ایجاد کرد. به نقل مقریزی وقتی صدای نوحه شیعیان از کنار نیل شنید بر اشفت و دستور قتل عام داد و امروزه در موقعیت بازگشت صلیبی به بیت المقدس تضعیف معنویات اسلامی به وسیله فرقه حاکم بر حرمین هم سویی با قدرت صلیبی است و همین رفتار در ادوار مختلف جنگ های صلیبی موجبات فروپاشی حج در طرف صلیبی و تضعیف وحدت افزایی مراسم حج در جهان اسلام شد و مخرج مشترک جنگ صلیبی در شامات برای هردو طرف در زمینه حج ظاهر شد.

### ۴- گونه شناسی انواع الگوهای ذهنی در سفرنامه های مغربی - اندلسی

#### قسم اول : پارادایم اکتشاف و عجایب نگاری :

اکتشاف و نیاز ضروری انسان به توسعه آگاهی و شناخت سرزمین های اطراف خود و حتی معرفت به فضا جهت آماده نمودن زمینه دستیابی به آن از جمله انگیزه های سفر است. بر این مبنا این بطوطه سرزمین غرب اسلامی را ترک کرد تا سرزمین های جدید را شناسایی کند و انگیزه کسب آگاهی و کشف فضاهای جدید بخش اصلی از ساختار ذهنی سفرنامه او

است. ابن بطوطه به قصد حج حرکت کرد اما در واقع او برای انجام ماموریتی در شرق جهان اسلام از سوی سلطان بنی مرین که هزینه سفر او را تامین کرد به سفر اقدام نمود (ابن بطوطه، ۲۰۰۰، ۸). امروزه سفرنامه های ابن بطوطه و ابن جبیر در راس تحقیقات جهانگردی در اکتشاف هند و چین و شرق قرار گرفته است. او رحله خود را تحفه النظار فی عجایب الاسفار و غرائب الامصار نام نهاده است که مفید اهداف کشف ابن بطوطه است. تاکید ابن بطوطه بر عجایب و شگفتیهایی موجود در شهرها دلیل بر وجه پر رنگ اکتشاف در سفرنامه او است و ابن بطوطه مقدم بر مارکوپولو در کشف شرق دور هند چین و مالزی است. حجم انبوهی از سفرنام های مغربی به عجایب نگاری و کشف دنیای ناشناخته اختصاص دارد مانند سفرنامه ابو حامد غرناطی ۱۱۷۰ که جغرافی دانان و جغرافی پژوهان آن را در راس متون وهم نگاری قرار داده اند، آثار او اشاره ای پر رنگ به مغرب و اندلس دارد مانند المغرب عن بعض عجائب المغرب، تحفه الالباب و نخبه الاذهان فی عجائب البلدان، عجائب المخلوقات و تحفه الکبار فی اسفار البحار که در کتاب دوم برخورد فاتحان اندلس در بدو ورود به مکان هایی شگفت را دارد.

### قسم دوم: پارادایم تجسم و درک و تاریخ نگاری مکان مقدس:<sup>۳</sup>

رحله ابن بطوطه و ابن جبیر و قلصادی و بلوی و تیجانی و سایر رحله های مسلمانان مغربی، به معنی یونانی کلمه جغرافی نیست که فقط به دنبال تدوین وصفی سطح زمین بوده اند. منابع شناخت جغرافیا اسلامی رحله مغربی را در شمار منابع دست اول جغرافیایی جهان اسلام قلمداد کرده اند. (کراتشکوفسکی، ۱۹۸۷، ۳۴۰، ۴۵۶) اما آن ها علاوه بر وجود جغرافیایی وجود فرهنگ سازی معنوی و معارف اسلامی هم دارند. در این سفرنامه های اسلامی، رحاله وارد مکان جدیدی می شود و کار رحله تثبیت شهر مدینه و مکه به عنوان مکان مقدس یا فضایی آماده همه احساس ها و حالات وجود و گشایش روح و خارج از محدوده زمان است، مدینه مکانی مملو از مناسک و مواقف و اصوات است. عبدری، ابن جبیر و ابن بطوطه به وصف مکان مقدس بیش از دیگران نزدیک شده اند. رحله های اسلامی بویژه سفرنامه های غرب اسلامی از منابع معتبر و دست اول نگارش تاریخ مکه، مدینه بویژه در رحله ابن بطوطه و ابن جبیر و عبدری است که وصفی از مکان های مقدس حرمین، شامات عراق، ایران ارائه کرده اند. حکمت معنوی مکان مقدس نوعی ساختار طبیعی فرهنگی در اذهان مومنین در همه ادیان و مذاهب است که کارکرد آن در تغییرات و تنظیم و تعادل و صحت انسان نفس است. این تاثیرات منوط به استمرار تاریخ نگاری مکان مقدس است که سفرنامه های مغربی به خوبی انجام داده اند. (شهیدی پاک، ۱۳۸۴، ۶).

### قسم سوم: پارادایم انسان شناسی در رحلات مغربی:<sup>۴</sup>

سفرنامه های مغرب و آندلس منبع سرشار داده ها برای مطالعات انسان شناسی و جامعه شناسی و جمعیت شناسی حجاز و مغرب است. جهانگرد به نوعی انسان شناسی است که در همه حال سعی کرده تا مشابهت و تفاوت های موجود در رفتارها را کشف کند و این کار وجه مسلط رحله ابن جبیر و ابن بطوطه و عبدری و سایر رحله های اسلامی در قرون میانه است (شهیدی پاک، ۲۰۱۸، ۱۱). به طور طبیعی هر سیاح و جهانگرد از زمانی که از مرزهای وطن خود خارج می شود، در حال شناخت مردم دیگر کشورها است و علت اساسی شوق آنها به انجام سفر در مرتبه نخست همین بوده است. ذهن سیاح با نوعی کل گرایي دست یافته است و براساس ساختار ذهنی خاص خود در رابطه با مردم شهرها با آداب و رسوم و عقاید و چهره های متفاوت آنها را مورد بررسی قرار می دهد مقاله انسان شناسی در قرون وسطی به پدیده انسان شناسی به عنوان شاخه ای از معارف

۳. (sacyed site)

۴. Anthropologic paradigm

اسلامی نگریسته است. «... مردم‌شناسان که اشخاص جهانگرد و سیاح هستند از مشاهده مشابهت‌های اساسی و مسلطی که در همه افراد اقوام مورد بررسی آنان یافت می‌شود بسیار متعجب شده‌اند». در حقیقت کار سیاح‌شناسی فرهنگی و اجتماعی ملت‌ها است، سیاحان مغرب به‌ویژه ابن بطوطه پیشگام در مردم‌شناسی و انسان‌شناسی جوامع اسلامی هستند. در اصطلاح جامعه‌شناسان، انسان‌شناسی فرهنگی و اجتماعی با مردم‌شناسی یکسان است (گوریچ، ۱۳۸۴، ۷۴). وجه اهمیت مردم‌شناسی رحله‌های مغربی وصف معنوی جامعه انسانی است. جهانگردان مسلمان با ثبت مشاهدات خود مجموعه‌های بزرگی از مردم‌نگاری قرون وسطا را خلق کرده‌اند. مردم‌شناسی ابن جبیر در مورد مردم سیسیل پس از سقوط منحصر به فرد است و مردم‌شناسی ابن بطوطه در مورد رسوم مردم عمان کم‌نظیر است و این دو امارت غیز رسمی از پراکندگی مسلمانان در بخشی از جهان دارند. رئوس انسان‌شناسی در قرون وسطی بوسیله ابن بطوطه و ابن جبیر بیان شده است و این دو بخشی از جهان اسلام را از جهت رفتار و منش و فرهنگ انسانی بررسی کرده‌اند. انسان‌شناسی فرهنگی ابن بطوطه نمونه بی‌نظیری از تحلیل فرهنگ انسانی در قرون وسطی است. او در شناخت واداب و رسوم هند و چین و مالزی پیشوا است. در هند شناسی بخشی از مباحث انسان‌شناسی را بیرونی جهانگرد قرن پنجم شروع کرده است. آن چه در انسان‌شناسی در این دو سفرنامه آمده است مانند الگویی امروزه هم قابل استفاده در انسان‌شناسی فرهنگی و مذهبی است.

#### قسم چهارم: پارادایم حج و شدّ رحال: سفر معنوی - نقض مخالفان شد رحال

حج انگیزه اصلی رحله مغربی اندلسی و افریقیه است. و این رحله‌ها و سفرنامه‌ها چنانکه ملاحظه می‌شود بوسیله شخصیت‌های دانشمند غرب اسلامی به قصد فریضه حج که به اندازه جهاد در آن منطقه ارزش داشته است انجام گرفته است و نوعی پرچمداری در جهاد بوده است مانند ابن بطوطه از دانشمندان علوم اسلامی و رجال و تجار دربار دولت پادشاهی مرینی است و اسراری با سلطان داشته است. و رحله قصادی ریاضی دان و عالم حساب که نقش کالبدی در توسعه علم حساب در تمدن دارد صاحب معروفترین سفرنامه حج است و رحله او با وصف عرفانی مکان مقدس و مناسک حج و سماع حدیث و علم همراه است و جزو رحله آموزشی غرب اسلامی است. این رحله که قصد شد رحال و اقامت صاحب اثر در مجاورت مکان و قبر مقدس است نقض عملی عقاید نافی شد رحال و شبیه آن است. سفر به قصد مجاورت در شرق و غرب دنیای اسلام سابقه دارد و مخالفت با آن نوعی انارشسیسم در تلقی فرهنگ زیارت و نفی اصل آن برای از بین بردن آثار سیاسی اجتماعی و مذهبی آن است.

#### الف: تاریخ محلی حجاز در سفرنامه‌های مغربی حجازی:

حجاز بخشی از هویت جغرافیایی جهان اسلام با بار ایده تئولوژیک بسیار موثر است. مغربی‌ها با سفر از این پتانسیل شفا بخش بیشترین سود را برای حفظ هویت اسلامی غرب جهان اسلام برده‌اند و مدرک آن صدها سفرنامه حج حجازی است که جغرافیای تاریخی حجاز بویژه در عصر پیامبر است. رحله‌های مغربی مکان‌های زیارتی و عبادی مسیر خود در حجاز را وصف کرده‌اند و منابع شناخت معالم و آثار حجاز به شمار می‌روند. از جمله مسائل رحله مغربی اندلسی وصف جزئی مسالک حج به مذهب مالک و اشاره به سایر مذاهب است و برخی افادات فقهی هم در این سفرنامه‌ها در مورد مناسک حج هست و منبع شناخت حج و حاجی و مناسک عبادی او است و بر اساس همین اطلاعات

تاکنون چند رساله دکتری و تحقیقات مفصل در کشورهای عربی و ایران و فرانسه پیش از انقلاب با عنوان حاجی شناسی انجام گرفته است. اما انعکاس مکان های سرزمین حج در رحله های مغربی خود منبع جغرافیای تاریخی شناخت حجاز است. و شناخت تاریخی حجاز از بین آنها میسر است. نام صدها رحله به قصد حج از علمای مغرب ثبت شده است که تعدادی از آنها به صورت مکتوب موجود است. سفرهای حج نوعی توریسم معنوی<sup>۷</sup> است، تنها سفر معنوی زنده در جهان است که هر روز به ابعاد آن افزوده می شود. این رحله ها پدیده ای خاص در تاریخ غرب جهان اسلام است. رحله های مغربی مزبور نقاط مشترک بسیاری در خصوص حج و وصف جزیره العرب دارند که آنها را در شمار «الرحلات الحجازیه» قرار داده است. رحله های مغربی از مصادر اصلی تاریخ حجاز است (البلادی، مقدمه، ۵۶) از جمله رحله های مغربی سنت «شدّ رجال» را رونق بخشیده اند.

**ب: کارکرد سیاسی و تاریخی نقضی سفرنامه های حج مغربی، مقابله منطقی تاریخ با کلام وهابیت**

حج قرن ها است که حربه ای برای غلبه عقیده سیاسی برخی فرق بوده است اما محتویات رحله های مغرب ناقض ایده فرق تندرو حاکم است. سفرنامه های مغربی بویژه ابن جبیر دلیل نقضی اندیشه وهابیت در بسیاری از عقاید آنها است. مولف در ۱۳۶۸-۶۹ در سفر حج کتاب رحله ابن جبیر را به عنوان تکلیف درسی ترجمه و مواردی از ادعاهای ابن جبیر در رحله را مورد مشاهده قرار داد و از وصف ابن جبیر در قرن هفتم از نماد های شیعه در بقیع در نقض عقاید وهابی در قرن پانزدهم هجری استفاده کرد. دانشجوی حنبلی مخاطب متن ابن جبیر قرار گرفت. وصف ابن جبیر حنبلی از بقیع نقض آشکار یکی از اقدامات وهابیت حنبلی به نام تسویه است (ابن جبیر، ۱۹۸۱، ۵۶، ۲۳). ابن جبیر گنبد و بارگاه قبور بقیع را با جزئیات ذکر کرده است. و این بیان او نقض عقیده وهابیت در مورد تسویه قبور است که به بهانه آن همه قبور ائمه شیعه در بقیع و حتی قبر پیامبر را تسویه کردند. معارف و ساختار ذهنی رحله از مهم ترین آثار وجودی رحله های مغربی به ویژه رحله ابن جبیر، ابن بطوطه، عبددری در اثبات بی اصلتی و پوچی جنبش وهابیت است. زیرا شد رحال در فتوای علمای وهابی تحریم شده است، در صورتی که انجام آن به وسیله علمای اهل سنت از حنبلی و غیره مانند ابن جبیر و ابن بطوطه و عبددری با این شکل از سفر نقض شده است و ردیه ای از اشار مکتوب سفرنامه حج مغربی بر فتاوی علمای وهابی است، شدّ رحال علمای اهل سنت به صورت سفرهای طولانی از مغرب و اندلس برای انجام مجاورت در کنار حریم مکه و مدینه بهترین دلیل نقضی بر بی پایگی و علمی نبودن نقد وهابی در مورد اسفار زیارتی و حج است.

**ج: توقف تاریخی مسیر حج یهودی و مسیحی به بیت المقدس و آغاز حج اسلامی و تقویت آن با رحله**

**مغربی:**

تغییر قبله و فتوحات شام همترین حوادث سیاسی اجتماعی صدر اسلام با آثار طولانی و مانگار اجتماعی و اقتصادی و شکل گیری خاورمیانه بزرگ اسلامی است. مثل این که اعراب یاد شان رفته است که پیامبر برای همیشه چند ماه بعد از هجرت قبله را از محل حج مسیحی و یهودی تغییر داد و حج جدیدی را برای مردم دنیا وضع کرد. و برخی اعراب دوست دار طرف بیت المقدس در مسیر همکاری با جنگ های صلیبی برای برقرار کردن دوباره مسیر حج مسیحی قرار

<sup>۷</sup> virtual tourism.

گرفتند (شهیدی پاک، ۱۳۹۸، ۲۳). رحله‌های مغربی در طی چند قرن موفق شده‌اند مسیر مقدس حج اسلامی مقصود راهی است که مسلمانان به‌ویژه مسلمانان غرب اسلامی در کنار راه حج مسیحی از مدیترانه غربی تا مدیترانه شرقی ایجاد کردند را توسعه دهند، همین راه حج بقای اسلام در حوزه مدیترانه غربی را تضمین کرد و موفق شد مسیر حج مسیحیان را صدها کیلومتر از حوزه مرزهای غربی جهان اسلام دور کند در دوره قرون وسطا راه حج مسیحی از کشورهای اروپایی و اسپانیا به بیت‌المقدس دایر بود تا ظهور سلجوقیان در آناتولی این خط باطل شد و موجبات جنگ‌های دویست‌ساله صلیبی و برقراری موقت مجدد راه حج مسیحی شد لکن با ظهور دولت ایوبی و ممالیک و سپس سلاطین عثمانی این خط برای همیشه باطل شد و مسیحیان مسیر حج «سانتیاگود کامپوستلا» را به جای آن برقرار نمودند. این شهر مرکز استان خودمختار گالیس در منطقه کورون با ۱۰۵۵۲۷ نفر جمعیت است طبق اعتقاد مسیحی جسد یعقوب پس از مرگ در بیت‌المقدس با معجزه به این مکان انتقال داده شد و قبر او زیارتگاه شد. این شهر در متون جغرافیای اسلامی با نام (شنت یاقب) وصف شده است و مکان آن در منتهی‌الیه شمال غربی اسپانیا در ساحل اقیانوس اطلس است. در هر سال تاکنون انبوهی از مسیحیان از شهرهای مختلف اروپا پیاده به زیارت آن می‌روند.<sup>۸</sup> در حرف‌های وهابیان، «شد رحال» از محرمات و هر گونه قصد سفر برای زیارت قبور نوعی شرک است لکن «شد رحال» در سنت اسلامی ریشه‌های ثابت دارد و از ارکان اساسی سیره نبوی، سیره ائمه مذاهب اهل سنت و علمای کبار سنی و شیعه بوده است. با این وصف وهابیان، در راستای «توطئه مسیحی - یهودی» جهت نابودی «مسیر مقدس حج اسلامی» قرار گرفته‌اند.

#### قسم پنجم: پارادایم تعلیم و کسب معارف اسلامی در سفرنامه های مغربی:

سفرنامه های مغربی خود عامل توسعه علوم انسانی است. سبک تدریس برنامه درسی و مواد آموزشی و روابط دانشجو و استاد در نظام اموش اسلامی در رحله مغرب آمده است و رحله مغربی منبع پژوهش و در نظام رحله از وسایل آموزش و تعلیم و تربیت اسلامی بوده‌اند (شهیدی پاک، ۱۳۸۷، ص ۴۰) و نوعی تعلم خارج از وطن محسوب شده‌اند (تعلّم عبر الرحله)،<sup>۹</sup> رحله ابن رشید و عبدری شاخص‌ترین رحله‌های تعلیمی و آموزشی و سجل علمی شهرهای مسیر است (عبدری ، ۱۹۹۹ ، ۱۳۴) یکی از وجوه مهم رحله‌های مغربی آموزش، سماع حدیث و کسب علم از مشرق اسلامی بوده است. به دلیل بُعد قوی آموزشی، رحله‌های مغربی جزء نخستین آثار مکتوب مسلمانان است که بیشترین توجه از سوی شرق‌شناسان را به خود جلب کرده‌اند. رحله‌های اسلامی نوعی خاص از "model" و "typology"، سفر ایدئولوژیکی "Ideological Journey" ایجاد کرده‌اند، که همچنان در محافل مختلف قادر به نفوذ علمی و فرهنگ سازی است. تأثیر رحله ابن بطوطه که در قله رحله‌نگاری مسلمانان قرار دارد، محقق آمریکایی را در آغاز قرن بیستم وادار کرد تا رحله‌ای

.int-jacque-de-compostellesa

ابن بطوطه را درست در مسیرهایی که او سفر کرد، ایجاد کند. طوماس ج. ایبر کرومبی به مناسبت جشن جهانی کشف آمریکا، مسیر سفرنامه ابن بطوطه از طنجه به چین را پیمود. بدین سان رحله‌های مغربی از دیرزمان عامل ارتباط بین فرهنگ اسلامی و فرهنگ غرب مسیحی بوده‌اند و وسیع‌ترین حجم ترجمه متون اسلامی را به خود اختصاص داده است و بیشترین تأثیر فرهنگی ادبیات عرب و اسلامی بر ادبیات اروپایی از طریق رحله‌ها بوده است. رحله ابن بطوطه دارای شهرت جهانی است در ۲۰۰۹ به چینی ترجمه شد و به انگلیسی و فرانسه هم ترجمه شده است. در هفتصدمین سالگرد ابن بطوطه کنفرانسی در محل تحقیقات راه ابریشم چین برگزار شد و براهمیت راه ابریشم دریایی راهی که ابن بطوطه پیمود تاکید کرده اند مولف مقاله خود باعنوان تبادل فرهنگی ملل مختلف در مسیرراه دریای ابریشم را ارایه داد. (شهییدی پاک، ۲۰۰۹). ابن بطوطه در مقاله مولف در کنفرانس جهانگردی عمان و سالگرد ابن بطوطه چین، جهانگرد همه ملل معرفی شده است و عرب و رومی و چینی و هندی و بربر و ایرانی در سفرنامه او خاطرات از گذشته سرزمین خود را پیدا می کنند.

#### قسم ششم: پارادایم فهرسه و رجال‌شناسی در رحلات الحجازیه مغربی:

رحله مغربی، سرشار از معرفی دانشمندان و محدثان و رجال شهرهای مسیر بویژه مغربی های نزیل و مهاجره حرمین است. در زمره آثاری با عنوان برنامه و فهرسه دسته‌بندی می‌شوند. در مغرب به نوعی کتب رجالی شامل فهرست تفصیلی و جزئی اساتید، کتب و شیوخ فرد، واژه برنامه و فهرسه اطلاق شده است. صاحبان رحله‌ها در کتب رحله فهرستی از اسامی مشایخ خود، کتب درسی، مراکز آموزشی و رجال مؤلف و مصنف و فعال در مراکز آموزشی ارائه کرده‌اند. فهرسه از منابع اصلی تاریخنگاری غرب اسلامی است (شهییدی پاک، ۱۳۹۸). رحله آموزش ابن خلدون در راس یکی از آثار بیان فهرسه آموزشی در رحله است (ابن خلدون، ۲۰۰۰، ۱۲۰، ۱۳۶). فهرستی بزرگ از همه عوامل اجرای تشریفات حج از حمله امرا و حکام دول مغربی و امارت مکه و مدینه در دسترس است. سفرنامه های مغربی و اندلسی دایره المعارف بزرگ دانشمندان اسلامی مصر شام حجاز و عراق است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی



## نتیجه گیری :

تاویل نادرست از مکان مقدس و نمادهای حج در مورد رفتار و مناسک زائر و زیارت باعث اختلال در کارکرد مکان مقدس و مخدوش شدن ساختارهای ذهنی پژوهش و در نتیجه تضعیف و نابودی آثار سیاسی اجتماعی مترتب بر زیارت و حج می شود که تقویت آن در برابر مسیر حج مسیحی در بررسی تاریخی نشان داده شده است. این ساختار ذهنی مشترک تاثیر حج در تاسیس و توسعه جامعه دینی و قدرت دین در جوامع است که حج یکی از علل اصلی تامین این نیرو است بنابراین مبارزه و مقابله صلیبی برای حذف و تضعیف آن همواره وجود دارد و به اشکال مختلف دارای عمل کرد اجتماعی است. یکی از مبانی نظری آن تغییر ساختارهای ذهنی طبیعی حج و از بین بردن تاثیر مفید و کارآمد پارادایم است.

## منابع:

- ابن بطوطه ، محمد ، سفرنامه - ۲۰۰۰- دارالغرب الاسلامی بیروت :
- ابن جبیر ۱۹۸۱ - ابوالحسن ،رحله، مکتبه الهلال بیروت
- ابن خلدون ، ۲۰۰۰ ، التعریف باین خلدون و رحلته شرقا و غربا ،دارالکتاب بیروت.
- عبدری ، ۱۹۹۹ ، سفرنامه،دار السعدا ، دمشق .
- کراتشکوفسکی ، اغناطیوس ، ۱۹۸۷ ، تاریخ الادب الجغرافی ، دارالغرب الاسلامی ، بیروت .
- شهیدی پاک ، محمد رضا ، ۱۳۹۴ ، توسعه ایده نولوژیک شهر در دولت شهر سبزواری ، کنفرانس بین المللی سربداران دانشگاه حکیم سبزواری ، سبزواری .
- احسان عباس، ۲۰۰۱، درسه فی الرحله ابن جبیر، دارالغرب الاسلامی ، بیروت .
- شهیدی پاک ، محمد رضا ، ۱۳۹۵ ، تاریخ تشیع در مغرب اندلس افریقيه ، انتشارات علویون ، قم .
- البلادی ، عاتق ، ترجمه شهیدی پاک ، محمد رضا ، ۱۳۸۹ ، علی طریق الهجرة مسیر هجرت رسول خدا صلی الله علیه و آله، سازمان حج ، تهران .
- شهیدی پاک محمد رضا ۱۳۹۸ ، مدخل سعدیان، دانشنامه جهان اسلام، تهران .
- شهیدی پاک محمد رضا ۱۳۸۹ ، تاریخ تحلیلی مغرب ، جامعه المصطفی ، قم .
- گورویچ ، ژرژ مندراس ، مبانی جامعه شناسی ، ترجمه پرهام ، ۱۳۸۴ ، امیر کبیر تهران .
- شهیدی پاک محمد رضا ۱۳۸۹ ، علل و عواقب و نتایج هشت جنگ کلاسیک صلیبی ، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا خرداد ۱۳۸۹ شماره ۱۴۵.
- شهیدی پاک، محمد رضا ، ۱۳۸۳ ، فرهنگ و تمدن اسلامی در عهد حفصیان ، واحد علوم و تحقیقات ، تهران .
- شهیدی پاک محمد رضا ، ۱۳۸۷ ، پیدایی و گسترش تاریخ نگاری در غرب اسلامی مدرسه تاریخ نگاری افریقيه ، فصلنامه نامه تاریخ پژوهان فصلنامه سال چهارم، ۱۳ شماره / بهار.
- شهیدی پاک محمد رضا ، ۱۳۹۹ ، پارادایم رحله در غرب اسلامی- مغرب اندلس افریقيه - ، قم .
- شهیدی پاک محمد رضا ، ۱۳۹۸ ، مدخل تاریخ غرب اسلامی ، سرای کتاب، قم .
- محمد رضا شهیدی پاک ، ۱۳۸۹ ، عوامل و عواقب و نتایج هشت جنگ کلاسیک صلیبی در دیدگاه خاورشناسان ، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا خرداد ش، ۱۴۵ .
- شهیدی پاک محمد رضا ، ۱۳۹۵ ، تاریخ تعلیم و تربیت در عهد حفصیان در افریقيه ، علویون ، قم .
- شهیدی پاک محمد رضا ۱۳۹۷ ، مطالعه تحلیلی مصر و شام و جزیره ، سرای کتاب قم .
- تازی، ۲۰۰۵ عبد الهادی ،، رحله الرحلات ، ریاض.

Shahidipak<sup>۱</sup> Mohammadreza, Anthropology in Medieval *Journal of Sociology and Anthropology*. 2018, 2(2), ۵۵-۵۸. DOI: ۱۰.۱۲۶۹۱/۱۰۰۰-۲-۲-۳.

shahidipak mohammadreza 2020, **IV. Uluslararası Batı Asya Turizm Araştırmaları Kongresi**, paradigm of tourism , 15-17 October, Turkey .

## **The paradigm of Maghrib travelogues, the crusade against their natural function**

### **abstract:**

The paradigm and mental structures of the travelogue are scientific, educational, moral, ethics of the sanctuary, pilgrimage , understanding of the holy place and is one of the effective sources of knowledge and mysticism in repelling sectarian deviations in the contemporary world. Their natural function is to understand the holy place through appeals, scars, religious symbols, poems, remembrance, and rituals, which is the Maghreb culture at the beginning of the Hejaziyeh. The shrines of Idris and Abu Zamah al-Balawi in the Greater Maghreb symbolize the mental model of the travelogue, but these structures are located in the target cities of Mecca and Medina, and in the middle of the route in Egypt and Shamat. These travelogues are documents of the culture of pilgrimage with the mentioned patterns. While the culture of pilgrimage leads to greater convergence of Islamic nations, its weakening is in line with the long-term goals of the Crusades to remove the theoretical foundations of the Islamic Hajj by the ruling sect in the two shrines. The suspension of the Hajj from Jerusalem has been accompanied by military and cultural measures, including the weakening of these mental structures. The hypothesis is the necessity of interdisciplinary research of Maghribi Hajj travelogues in the humanities to strengthen and recover the memory of Islamic nations in understanding the consensus political truth of Hajj and Pilgrimage.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی